

प्राचीन अर्वाचीन महिला

लेखक

हिंदुहृदयसम्राट स्वातंत्र्यवीर
विनायक दामोदर सावरकर

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रीब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

प्राचीन अर्वाचीन महिला : विनायक दामोदर सावरकर

© हिमानी सावरकर

जनआवृत्ती संकल्पना : श्री. नानासाहेब गोडसे

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स

२५०, ब-३०, शीतल बंगला,
नागाळा पार्क, कोल्हापूर.

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
मोबा. : ९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

श्री ज्योतिर्लिंग ऑफसेट, कोल्हापूर.

दुसरी आवृत्ती

मे, २०१२ - २००० प्रती

किंमत

जनआवृत्ती रुपये १००/-

प्राचीन अर्वाचीन महिला

मनुस्मृतीतील महिला लेखांक १

वेदांच्या खालोखाल आपल्या हिंदु राष्ट्राचा अत्यंत पूज्य आणि आपल्या संस्कृतीचा, आचारांचा आणि व्यवहाराचा प्राचीन काळापासून आधारस्तंभ होऊन बसलेला असा जर कोणाचा ग्रंथ असेल तर तो मनुस्मृति होय. आपल्या राष्ट्राच्या ऐहिक आणि पारलौकिक जीवनयात्रेचें नियमन शतकानुशतके हा ग्रंथच मुख्यतः करीत आलेला आहे. आजही कोट्यवधि हिंदु ज्या निर्बंधान्वये (कायद्याने) आपलें जीवन आणि व्यवहार घालवीत आणि चालवीत आहेत ते निर्बंध (कायदे) तत्त्वतः तरी मनुस्मृतीवरच आधारलेले आहेत. मनुस्मृति हीच आजही तत्त्वतः हिंदु निर्बंध (हिंदु लॉ) आहे. मूळ तें; इतर स्मृति, सदाचार वा रूढी त्याचाच विस्तार आहेत वा असला पाहिजे असा आपला हिंदु निर्बंधशास्त्राचा सुप्रतिष्ठित संकेत आहे. ‘वेदार्थोपनिबद्धत्वात्प्राधान्यं हि मनोः स्मृतेः। मन्वर्थविपरीता तु या स्मृतिः सा न शस्यते ॥ असें स्मृतिकार बृहस्पतिही म्हणतात.

हा ग्रंथ जसा पूज्य तसा प्राचीनही आहे. त्याच्या निश्चित कालासंबंधी निर्णय लागलेला नाही हाही एका अर्थी त्याच्या प्राचीनत्वाचाच पुरावा आहे !

आमच्या या निबंधापुरतें इतकें सांगणे पुरें आहे की, आज जें पुस्तक मनुस्मृति म्हणून आपल्यापुढे आहे त्यातही काही भाग फारच प्राचीन-इसवी सनापूर्वीच्या आठव्या शतकात म्हणजे उण्यापुऱ्या अडीच हजार वर्षांपूर्वीचा आहे; आणि हे बहुतेक पुस्तक जवळ जवळ दोन हजार वर्षांपूर्वीचे आहे. रामायण, महाभारताचा उल्लेखही त्यांत शोधता सांपडणें कठीण पडतें !

आपल्या पंजीच्या पंजीची दोनशावी पंजी !!

अशा या आपल्या हिंदु राष्ट्राच्या पूज्य आणि प्राचीन स्मृतीत, कायद्याच्या पुस्तकात, निर्बंधग्रंथात, त्या प्राचीनकाळीं आपला स्त्रीसमाज जीवन कसें घालवी,

काय शिके, काय जेवी, कसा वागविला जाई, कसा वागे, त्याचे अधिकार काय असत, कर्तव्ये काय असत, समाज स्त्रीविषयी काय म्हणे, कन्येची स्थिती काय असे, मातेची काय, पत्नीची काय याविषयी मिळणारी माहिती ही आजच्या अेकंदर स्त्रवर्गासही आकर्षक आणि अुद्बोधक वाटल्यावाचून राहणार नाही. आपल्या पंजीच्या पंजीची दोनशावी पंजी ! – तिचे नांव काय असे, तिची मुंज केव्हा होई, तिचें लग्न कसे होई, श्राद्धाच्या दिवशी ती स्वैपाक करी, तिची मुलें तिला नमस्कार कसा करीत, ती आशीर्वाद कसा देई, तिला नवरा कसा वागवी, तिच्या शेजारपाजारच्या आयाबायांची बोलणी काय चालत, त्यांची चाललालणूक कशी असे, पुत्र व्हावा म्हणून त्यांना किती तळमळ वाटे, वंशाची वेली खुरदू नये म्हणून पुत्रप्राप्तीस्तव त्या काय काय उपाय करीत, पतिनिधनानंतर वैधव्यात दिवस कसे काढीत, का पुन्हा विवाह करीत, त्यांना कोणी टोचून बोले की काय, त्यांची दागदागिन्यांची पेटी किती मोठी असे ! – आपल्या पंजीच्या पंजीच्या दोनशाव्या पंजीच्या प्रेमळ घरी जाऊन तिला अशी ममतेची मनोमन भेट देणें आणि डोळे भरून नसली तरी मन भरून पाहून येणें कोणांसही कौतुकावह समाधानाचेच वाटणारें आहे. समाजशास्त्राच्या अभ्यासकांना तर दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वीच्या हिंदु स्त्रीवर्गाच्या जीवनाचें यथावत् प्रत्यक्ष दर्शन घडविणारा – मनुस्मृति हा एकच चित्रपट आहे. चित्रपटाची कला नव्हता तेव्हाही जेव्हाच्या तेव्हा यथावत् अंकण करून राखलेला खराखरा ऐतिहासिक चित्रपट आहे !

महाराष्ट्र वाचकांसाठी आम्ही, यास्तवच, त्या पूज्य नी प्राचीन चित्रपटातील, ‘मनुस्मृतीतील महिला’ नावाची एक ‘चित्रावली’ (फिल्म) स्त्री मासिकाच्या पडद्यावर दाखवीत आहो.

आपल्या अर्वाचीन स्त्रीविषयक भावभावनांच्या रंगाचे शिंतोडे कळत न कळत त्यांवर उडून त्यांचे निर्भेळ ऐतिहासिक स्वरूप लोपण्याची भीति मुळीच उरू नये म्हणून आम्ही ही शब्दचित्रें आमच्या शब्दांत न देता थेट मनुस्मृतीच्याच शब्दांत देणार आहोत. मनुस्मृतीतील श्लोकच शक्यतो प्रथम देऊन मग आम्हांला काही विशेष सांगावयाचें तर तें स्वतंत्रपणे त्या त्या स्थळी वेगळें करून उल्लेखू. मूळ श्लोक पुढे असले म्हणजे आमच्याहून वेगळा अर्थ वा अनुमान कोणास सुचले वा रुचले तर त्यासही या व्यवस्थेने तेंच अंगीकारणें अधिक सोयीचें होईल.

अपौरुषेय, त्रिकालाबाधित, अनुल्लंघ्य ‘धर्मशास्त्र’ म्हणून नव्हे,
तर बुद्धिमीमांस्य अशी केवळ ऐतिहासिक माहिती म्हणून !

या लेखमालेच्या आरंभी आणखी काही विधेयांस उल्लेखणें अवश्य आहे. मनुस्मृति हें आपल्या हिंदु समाजाचें आजही तत्त्वतः तरी पुष्कळ अंशी प्रमाणभूत मानलें जाणारें ‘धर्मशास्त्र’ आहे. ‘धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः’ यात आजच्या प्रतिभाषेत फोड करून सांगायचें म्हणजे, निर्बंध (कायदा) आणि आचार या दोन्हींचा समावेश असतो. पुरातन धर्मरचनेप्रमाणे हीं दोन्ही सारखींच अनुल्लंघ्य मानलेलीं असतात. आणि मनुस्मृतीत सांगितलेलें हें धर्मशास्त्र त्रिकालाबाधित नि अपरिवर्तनीय आहे असें समजलें जातें. त्यातही मनुस्मृतीची प्रतिज्ञाच आहे की, वेदाबाहेर ती काहीही सांगत नाही. ती स्पष्टपणे म्हणते,

यः कश्चित्कस्यचिद्धर्मो मनुना परिकीर्तितः ।

स सर्वोऽपि हितो वेदो सर्वज्ञानमयो हि सः ॥ – अ. २ : ७

या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुट्टष्टयः ।

सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥

– अ. २ : ९५

वेद अपौरुषेय आहेत नि जें वेदात सांगितले तेंच मनुस्मृतीत; अर्थात् तें धर्मशास्त्रही अपौरुषेय आज्ञांसारखेंच त्रिकालबाधित अनुल्लंघ्य आहे तशी पुरातन विचारसरणी, ही ‘श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त’ प्रवृत्ति थेट मनुस्मृतीच्या कालापासूनच चालत आलेली आहे. मनुस्मृतीचे म्हणणें हें की, तीत जें धर्मशास्त्र सांगितले तें अनुल्लंघ्य का, ग्राह्य का, तर ते श्रुतीला धरून आहे म्हणून ! उपयुक्त आहे की नाही, कोणच्या परिस्थितीत तें उपयुक्त, एखाद्या परिस्थितीत तें अनुपयुक्तच नव्हे तर चक्क हानिकारक ठरले तर पालटावें वा गाळावें कीं नाही, हें सारें प्रश्न दुय्यम, नव्हे उपमादर्शक ! तशी चर्चा, मीमांसा, हीही संशयार्थ, तरी सर्वस्वी निषिद्ध ! श्रुतीत आहे म्हणूनच तें अनुल्लंघ्य, त्रिकालाबाधित, तेंच स्मृतीत म्हणून तीही अनुल्लंघ्य, अमीमांस्य. हा स्वतः मनुस्मृतीचाच स्पष्ट दंडक आहे. आम्ही वर दिलेल्या वचनांसह ही खालील वचने वाचावी.

श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः ।

ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥१०

योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः ।

स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥११

- अ. १

आपल्या प्राचीन परंपरेप्रमाणे तरी ती आद्य स्मृति मानली जाते आणि जी प्राचीन तरी आहेच आहे, त्या स्मृतीतही ही 'श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त' प्रवृत्ति तशी स्पष्टपणे अभिमानपुरस्पर अंगीकारली असता प्रा. आळतेकरांसारखे काही विद्वान ती मुसलमानी कालापासून काय ती अंगीकारली गेली असे 'केसरी' सारख्या पत्रातून म्हणतात तरी कसे हे कळत नाही. ती प्रवृत्ति चांगली की वाईट, ती ठेवूनही सुधारणा झाल्या की नाही, तिचे परिणाम हितावह झाले की अहितावह हे प्रश्न अगदी स्वतंत्र आहेत. ही प्रवृत्ति आपल्या एकंदर धर्मशास्त्राची आधारस्तंभ होती की नाही हा प्रश्न आहे; आणि आम्ही सुधारक मंडळी त्या त्या प्रवृत्तीच्या अस्तित्वाची साक्ष देतो, त्याहून शतपट अधिक प्रबळतेने आमच्या लक्षावधि सनातन शास्त्री मंडळींचीही साक्ष या प्रकरणी आमच्याच बाजूला पडणारी आहे. कारण श्रुतीत जे आहे ते स्मृतीत आहे म्हणूनच ते अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्र होय. तेंच स्मृतीत नि तेंच पुराणात आहे. त्यात सुधारणा होणेच शक्य नाही; कारण तें मुळी 'असुधारणीय' 'अपरिवर्तनीय' आहे ! ही प्रतिज्ञाच जो नाकारील तो मुळी सनातनीच होऊ शकत नाही !

धर्मशास्त्र म्हटले म्हणजे तें वर दिलेल्या 'श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त' भावनेनेच वाचावयाचें अशी ही समजूत अजूनही बहुसंमत असल्याने आम्ही ह्या लेखात स्त्रीवर्गाविषयी मनुस्मृतीचे काय काय दंडक आहेत, त्या प्रकरणी ती काय म्हणते, तें स्पष्ट करण्यासाठी तीतील वचनें जीं देणार आहोत तीं त्याप्रमाणेच आजही स्त्रीविषयक विचारांचे नि आचारांचे, अधिकारांचे नि कर्तव्यांचे नियमन झालें पाहिजे अशा बुद्धीनेच देत आहो की काय असें पुष्कळांस वाटण्याचा संभव आहे. उलटपक्षी ते दोन अडीच हजार वर्षांपूर्वीचे त्या काळात बरे वाटलेले, अत्यंत उत्कृष्ट वाटलेले आचार वा विचार महिलावर्गाचें आजही तसेच्या तसे नियमन करण्याच्या कार्यां किती अप्रयोज्य, असमर्थ नि अपायकारक आहेत हेंच दाखविण्यासाठी आम्ही ती वचनें इथे देत आहो असेंही पुष्कळांस वाटू शकेल. पण या लेखात आमचा तसें काहीही सिद्ध करण्याचा हेतु नाही. मनुस्मृतीच्या काळी महिला वर्गाविषयी काय कल्पना, भावना नि दंडक असत ही नुसती वस्तुस्थिति काय ती दाखविण्यासाठी हा लेख लिहिला आहे. श्रेयस्कर आहे, म्हणून आम्ही देत नाही. मनुस्मृतीस धर्मशास्त्र

म्हणून न मानता तो एक त्या काळचें आमचें समाजचित्र दाखविणारा सामाजिक इतिहासग्रंथ आहे - याच नात्याने काय तो या लेखात आम्ही त्याचा उपयोग करणार आहोत. मनुस्मृतीतील महिला कशी होती? तर अशी, इतकेच हा लेख सांगतो. ती तशी होती हें चांगलें की वाईट, ती आजही तशीच असावी की काय, इत्यादि प्रश्नांचा अहू त्याच्या कक्षेत मुळीच पडत नाही. दुसरें असें की, अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्र असें आम्ही मनुस्मृतीस जें मानीत नाही तें त्या थोर ग्रंथाविषयीची मान्यता लोकात कमी व्हावी म्हणून नव्हे, तर ती उलट केव्हाही वास्तविक आहे त्याहून कमी होऊ नये म्हणूनच होय.

आपल्या वेदस्मृतिप्रभृति महान् ग्रंथाची योग्यता इतकी मोठी आहे की, तिला टिकविण्यासाठी ते ग्रंथ अपौरुषेय वा त्रिकालबाधित वा सर्वज्ञ आहेत अशा काहीच्या बाहीच अर्थवादाचें वा व्यर्थवादाचें स्तोम रचणें, हिमालय पर्वत डगमगू नये म्हणून त्याच्या पायथ्याला बांबूचे टेकू उभारण्याइतकेंच अनावश्यक, अनिष्ट निना हास्यास्पदच व्हावें ! इतकेच नव्हे तर त्यांस, ते आहेत तसेच, पौरुषेय परिस्थितिसापेक्ष, त्या काळच्या भावभावना, नियम निर्बंध, आचारविचार प्रदर्शविणारे आमचे प्राचीन धर्मग्रंथ या दृष्टीनेच संबोधण्याने त्यांच्याविषयीची पूज्यता चिरकाल टिकू शकते, जगन्मान्य राहू शकते. त्यांस आपण मूर्ख अट्टहासाने-त्रिकालाबाधित मानलें नाही तरच त्यांची मान्यता त्रिकाली अबाधित राहील !

ज्या वेळी राजांचे खरोखरच महाराज होते त्या वेळी त्यांना महाराज ही शोभत असलेली पदवी, ते स्वतःच दुसन्यांचे मांडलिक झाले असताही यथार्थपणे जशी आचरून दाखविता येत नाही, आज मांडलिक असताही जुन्या महाराजपणास गाजवू जाता जशी त्या पदवीची उलट विटंबनाच होते, आणि मांडलिक झालेल्या परिस्थितीत महाराज म्हणवून घेण्यात तो मनुष्य महाराज न होता तो महाराज शब्द मात्र मांडलिक या शब्दाचा पर्याय होऊन बसतो, तशीच केविलवाणी स्थिती प्राचीन परिस्थितीत अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्रत्व पावलेल्या, त्या काळी सर्वज्ञ वाटलेल्या या पूज्य ग्रंथास आजच्या काळीही अनुल्लंघ्य धर्मशास्त्र, त्रिकालाबाधित निर्बंधग्रंथास 'सर्वज्ञानमयो हि सः' अशा स्तोमाने जगात मिरविलें असता या ग्रंथाचीही झाल्यावाचून राहत नाही. वेद काय, मनुस्मृति काय, कुराण-बायबल अवेस्तातौलिद हे ग्रंथ पौरुषेय मानले असता त्यांच्या कर्त्याविषयी, त्या परिस्थितीत त्यांनी केवढी प्रगती केली ते

पाहून, कितीतरी जनहित साधले तें ध्यानी येअून आश्चर्याने मन थक्क होते; योग्य तो आदर वाटल्यावाचून राहत नाही; आणि त्यांच्यात अपुरेपणा दिसतो तो अगदी क्षम्यच नव्हे, तर अगदी मनुष्यसुलभ नि साहजिक वाटू लागतो. त्यामुळे त्यांची योग्यता मुळीच कमी वाटत नाही. पण या बेदअवेस्तांस, कुराण-पुराणांस, तौलिद-बायबलास ईश्वरी आदेश म्हटले, अक्षर नि अक्षर त्रिकालाबाधित सत्य, अनुल्लंघ्य, ईश्वरी आज्ञा म्हटले की त्यायोगे त्या ग्रंथांना ते ईश्वरीय पूर्णत्व येण्याचे ठायी उलट ईश्वरासच एखाद्या मनुष्यासारखे स्खलनशील दुर्बलत्व चिकटविले जाते; तो ग्रंथकर्ता मनुष्य ईश्वरप्रेषित होण्याच्या ठायी ईश्वरच मनुष्य होऊन बसतो ! आणि ते ग्रंथही उपहासास्पद बनतात, हानिकारक होतात !! हें कसे होते तें ध्यानात येण्यासाठी या 'मनुस्मृतीतील महिला' नांवाच्या प्रस्तुत लेखमालेलाच अगदी तंतोतंत लागू पडेल असें या मनुस्मृतीतीलच एका लेखाचें उदाहरण घेऊ.

स्त्रियांची नांवे कशी असावीत आणि कशीं नसावीत?

कोणत्या कन्येकेशी विवाह करणें उत्तम पक्ष यासंबंधी विवेचन करताना अध्याय तीनमध्ये ९, १० या श्लोकांत स्त्रियांची कोणची नांवे उचित तेही मनुभगवानांनी सहजगत्या उल्लेखिले आहे.

नक्षवृक्षनदीनाम्नीं नान्यपर्वतनामिकाम् ।

न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ (उद्वहेत्) ९

अव्यंगांगी सौम्यनाम्नीं हंसवारणगामिनीम् ।

तनुलोमकेशदशनां मृद्वङ्गीमुद्वहेत्स्त्रियम् ॥ १०

- अ. ३

नक्षत्रें, वृक्ष, नद्या, पर्वत, सर्प, सेवक आणि भीषणता यांचे वाचक असें नांव असलेली कन्यका विवाहास अयोग्य होय. जिचें नांव सौम्य आहे तिच्याशी विवाह करणें युक्त, हा या श्लोकाचा भावार्थ आहे. एक साधें उपदेशवाचन म्हणून वाचले तर या सूचनेचा काही विषाद वाटत नाही. स्त्रियांची नांवे भीषण नसावी तर त्यांचे विशिष्ट गुण जे वत्सलता, कोमलता, मार्दव ते सहज व्यक्तवितील अशीच 'सौम्य' नांवे कन्यकांची असावीं ही सूचना किती गोड आहे ! मनूसारख्या तत्त्वज्ञ राजर्षीने धर्मशास्त्रासारख्या गंभीर ग्रंथास रचतानाही कोमल आणि सुंदर भावांची सुद्धा अशी विचारपूस करावी आणि लोकांस इतक्या बारीकसारीक प्रकरणीही सौम्य सूचना देण्यास विसरू नये याचें किती कौतुक वाटतें ! आजही आपण भगवान् मनूची ही

सुंदरतेची आवड पुरवून आपल्या कन्यकांची सौम्य नांवे ठेवली असता तें किती शोभून जाईल, असेंही वाटल्यावाचून राहत नाही. बरें, त्या श्लोकांत अशीं नदी, पर्वत, भीषणता प्रभृतिवाचक नांवे असलेल्या कन्यकांशी विवाहच करणें अयुक्त हें जे कडक चरण आहे त्याचेंही, हे श्लोक ऐतिहासिक दृष्टिनेच वाचले असता फारसें वावडें वाटत नाही. कारण मनुस्मृतीच्या त्या काळी पाप लागेल, नरकात पडाल, इत्यादि वाक्ये निषेधाचे ठरलेले पर्याय होते. आजही आई मुलास जशी दिवसातून दहादा 'मेल्या' म्हणून चट्कन म्हणून जाते, पण त्या शब्दांचा अर्थ तसा शब्दशः घेण्याचें तिच्या वा आपल्या स्वप्नांतही येत नाही. तसेंच ती त्या वेळची बोलण्याची एक चाल-ढब होती, असें समजून आपण तें आज उपेक्षणीय समजले की झाले असा न सांगता सरळ अर्थ लागून ते श्लोक कौतुकास्पद वाटतात. एका प्राचीन पूज्य ग्रंथकाराने सहजगत्या दिलेली नि त्या काळच्या लोकांस विशेष लागू पडणारी एक गोड सूचना अशी ऐतिहासिक दृष्टीने ते श्लोक वाचले तर !

पण जर का मनुस्मृतीतील शब्द नि शब्द त्रिकालाबाधित, अनुल्लंघ्य, म्हणजेच 'सनातन' धर्म म्हणून हे दोन साधे श्लोक आचरावयाचे असतील तर घरोघरी केवढा अनर्थ कोसळेल ! आणि तोही सुधारकांच्या घरोघर नव्हे, तर सनातन बंधूंच्याच ! कारण त्या प्रकरणीं मनुस्मृतींचा दंडक सुधारकच अधिक पाळतात. त्यांच्यात बहुधा कन्यकांची नांवे वत्सला, शालिनी, मंजुला अशी 'सौम्य' असतात. पण मनुस्मृतीस शब्दशः त्रिकालाबाधित मानणाऱ्या 'सनातन' मंडळींतच मनूच्या या श्लोकांस पायासाठी तुडवून, नव्हे मनूंना आवडतात तीच नांवे ठेवणें छछोरपणा समजून आणि मनूने ठेवू नयेत म्हणून जीं नांवे सांगितलीं तींच धर्मानुकूल समजून बहुधा ठेवण्यात येतात. मनू म्हणतात, नद्यांची नांवे कन्यकांना ठेवणें इतकें पाप आहे की, यायोगे ती कन्यका वरण्यादेखील निषिद्ध होते. पण आमच्या सनातनबंधूंच्या घरोघर गंगा, गोदावरी, सिंधू, कृष्णा, कावेरी, नर्मदा, यमुना दुथडी भरभरून वहात आहेत ! नक्षत्रनामें मनु अशींच गर्ह्य मानतात. पण आमच्या घरादारात 'रोहिणी' दिवसाढवळ्या देखील सारख्या चकाकत आहेत ! त्यांतही ज्यांना 'रात्रि' हें नांवच यथार्थ अशा काळ्या कुळकुळीत कन्यकाही 'तारे' म्हणून हाक मारून कळत न कळत त्या बिचाऱ्याचा निष्कारण उपहास होत आहे आणि गोऱ्यापान मुलींना 'कृष्णे' म्हणून संबोधण्यात येत आहे ! मनूसारख्यांच्या वेदाभ्यासकठोर श्रुतीलाही ललनांची ललित